

როზატა გუჯეჯიანი

რელიგიური ვითარების ტრანსფორმაციის პროცესი სვანეთში გვიანი შუასაუკუნეებიდან დღემდე (ტერმინი „პაპ“/„ბაპ“)

ცნობილია, რომ სვანეთში კარგად განვითარებული ქრისტიანული კულტურა არსებობდა. ეპარქიულად, ჩვენამდე მოღწეული წყაროების მიხედვით, სვანეთი ორ ნაწილად იყოფოდა, ბალსქევმო ნაწილი ცაიშელს ეკუთვნოდა, ბალსზემო და ქვემო სვანეთი ცაგერელ ეპისკოპოსს. ამავე დროს, სვანეთის საისტორიო დოკუმენტებში არაერთგზის იხსენიება ადგილობრივი მაღალი იერაქრიის სასულიერო პირის სახელოც – სეტიელი ქორეპისკოპოსი. ის უშუალოდ მესტიის თემის შუაგულში არსებულ სეტში მოღვაწეობდა.

მას შემდეგ, რაც საქართველო სამეფო-სამთავროებად დაიშალა, სვანეთი გარკვეული პერიოდი იმერეთის სამეფოში შედიოდა, შემდეგ კი თანდათანობით დამოუკიდებელ სამთავროდ ჩამოყალიბდა. ამ დროიდანვე, ანუ, გვიანი შუასაუკუნეების დასაწყისიდან, სვანეთის რელიგიური ვითარება მკვეთრად შეიცვალა.

საქართველოს სხვადასხვა პოლიტიკურ ერთეულად დაქუცმაცების შემდეგ, განსაკუთრებით კი XVII-XVIII საუკუნეებში ახალი ფორმები იქმნება სვანეთის ყოფით ყოველდღიურობაშიც, რაც განაპირობა საქართველოს ზოგადმა ვითარებამ.

სვანეთი, გარდა იმისა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ქმნიდა დიდ ქართულ ეროვნულ კულტურას, სხვა განსაკუთრებულ ფუნქციასაც ასრულებდა: „დაიწყო თუ არა საქართველოს პოლიტიკური წარუმატებლობა, მაშინვე აშკარად გამოიკვეთა მთის თავდაცვითი ფუნქცია... ხვარაზმელებთან განცდილი მარცხის შემდეგ საქართველოს მთამ კვლავ დაიბრუ-

ნა საფარის ძველი ფუნქცია... სვანეთის მხარე ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი საიმედო ზურგი და თავშესაფარი იყო იქ მცხოვრები თავისუფალი მოლაშქრეებით“ (სტეფნაძე 1983, 49-50).

თამაზ ბერაძის დაკვირვებით, „შუაფეოდალურ ხანაში სვან ნარჩინებულთა ეკონომიური სიძლიერე ნაწილობრივ ბარზე იყო დამოკიდებული, სადაც მისი წარმომადგენლები მეფის სამსახურში იქნევდნენ ხმალს და გასამრჯელოდ ბარში ყმა-მამულს ან კიდევ ფულს იღებდნენ. ამიტომ ჩვენს ქვეყანაში მონღოლთა გაბატონებამ სვანთა ნარჩინებული ნოდების ქონებრივ მდგომარეობაზე უარყოფითად იმოქმედა. შეწყდა ქართველთა წარმატებული ლაშქრობანი მეზობელ ქვეყნებში, რამაც საქართველოს ყველა კუთხის ფეოდალთა შემოსავალი მნიშვნელოვნად შეამცირა. დავით ნარინმა სპეციალური გამოსაღები „სასვანოც“ კი დააწესა, რათა სვან ნარჩინებულთათვის ამგვარი დანაკლისი ნაწილობრივ მაინც შეეესო“ (ბერაძე 1983, 29).

მას შემდეგ რაც სვანეთი გამოეყო იმერეთის სამეფოსაც, სვანი არისტოკრატები, რომლებიც დიდად დაფასებულნი იყვნენ სამეფო კარზე, მათი მხედრული ნიჭის გამო, უკვე ვერ იღებდნენ ხელფასსა თუ წყალობის სახით ბარად მიწა-წყალსა და სხვა სახის ჯილდოებს მეფეებისაგან და დღითიდღე მცირდებოდა მათი შემოსავალი და კნინდებოდა სოციალური სტატუსი.

ბუნებრივია, რომ მცირემიწიანი სვანეთი, ცენტრალური ხელისუფლების დაუხმარებლად, ვერ უზრუნველყოფდა ფეოდალური სახლების არსებობას, ამიტომ ბალსზემო ნაწილში თანდათანობით ნომინალურ სახესლა ინარჩუნებს არისტოკრატთა ძალაუფლება და ძლიერდება თავისუფალ მეთემეთა სოციალური სტატუსი და ფუნქცია. პარალელურად კი მნიშვნელოვანი დატვირთავას იძენს ხალხური თვითმმართველობის ფორმები. სავარაუდოდ, ამ დროიდან ჩნდება დოკუმენტებში

„ერთობილი სვანეთის ჴევის“ ის სოციალური ნიშნები, რაც შემდგომი საუკუნეების საისტორიო ძეგლებიდანაც იკითხება. „ერთობილი სვანეთის ჴევი“ სამეფო ხელისუფლების გავლენის მოსპობამ ძალზე უარყოფითად იმოქმედა აქ მოსახლე აზნაურთა („ვარგთა“) სოციალურ სტატუსზე. მათზე დამოკიდებულ კომლთა ვალდებულებათა უმეტესობა თანდათანობით ფიქციად გადაიქცა. ფაქტიურად, XVIII ს-ში ძველი ერთობილი სვანეთის ჴევი „უბატონო“ თემების კრებულად გადაიქცა“ (ბერაძე 1983, 30).

განსხვავებული ვითარება შეიქმნა ბალსქვემო სვანეთსა და ქვემო სვანეთში, სადაც არისტოკრატია (რუჩეგინები/რიჩგვინები, დადუქელიანები, გელოვანები, გარდაფხაძეები...) ძალაუფლება შეინარჩუნა და ამ მხარეებში რუსეთის მიერ გატარებულ საგლეხო რეფორმამდე ბატონყმური ურთიერთობები არსებობდა.

სვანეთის სამივე მხარის სულიერ და კულტურულ-საგნამანათლებლო ცხოვრებასაც რეგრესი დაეტყო: აღარ არსებობენ უმნიშვნელოვანესი ინსტიტუციები და სახელოები – სეტის ქორეპისკოპოსი/სეტიელი, ცაიშისა და ცაგერელის საეპისკოპოსოები. ბარიდან სვანეთში უკვე არ იგზავნებიან სწავლული სასულიერო პირები, ეკლესიებს შემოაკლდა წმიდა ლიტურგიკისათვის საჭირო ინვენტარი და ა. შ. ამ პრობლემის შესახებ ჯერ კიდევ 1665 წელს წერს ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი (1636-1672 წწ.).

მაკარიოს III ანტიოქიის პატრიარქი იყო 1647 წლიდან 1672 წლამდე და მან რუსეთში მოგზურობის დროს ორჯერ შემოიარა საქართველოში (1664-66 და 1669 წლებში). მის თხზულებაში დაცულია მეტად საყურადღებო ინფორმაცია იმ დროინდელი დასავლეთ საქართველოსა და მათ შორის სვანეთის შესახებაც: „ჩვენ გვეახლა სვანთა ტომის წინამძღოლი. ეს იყო 110 წლის მოხუცი. მას ახლდა დიდი ჯამაათი. როცა ნახა ჩვე-

ნი წირვა-ლოცვა და ჩვენი ქადაგება მოისმინა, გაოცდა. იგი და მთელი მისი ჯამაათი მოინათლა, გვთხოვა, წავყოლოდით მის ქვეყანაში სხვა თანატომელთა მოსანათლავად. ესაა რიცხვმრავალი ტომი, რომელიც დღემდე ქართველებს ემორჩილება. სვანებს ორი ეპისკოპოსი ჰყავთ, რომლებიც ქართველთა ქვეყანაში ცხოვრობენ და მხოლოდ სახელი აქვთ აქაური სამწყსოს მღვდელმთავრებისა. ეს ეპისკოპოსები სულ არ მიდიან სვანებთან და არ მოძღვრავენ მათ. ესენია ცაგერელი ეპისკოპოსი და ცაშიელი ეპისკოპოსი. ცაგერელმა ეპისკოპოსმა გვაუწყა, რომ მის სამწყსოში – მოხსენებულ სვანთა ქვეყანაში – 60-ზე მეტი სოფელი შედის. ყველაზე პატარა სოფელში 600 კომლი და უფრო მეტიცაა, მათ თორმეტიათასი მეომრის გამოყვანა შეუძლიათ. სვანთა უმეტესობა უნათლავია იმის გამო, რომ არავინ ჰყავთ, ვინც დამოძღვრავდა. ამ ეპისკოპოსმა ისიც მითხრა, რომ მთელი სიცოცხლის განმავლობაში არასოდეს ვყოფილვარ სვანებთან, ისინი მხოლოდ სახელით არიან ქრისტიანებიო. ასევე მხოლოდ სახელით ითვლება სვანთა ეპისკოპოსად ცაიშელიც... ჩვენ ვერ შევძელით მათთან წავსულიყავით, რათა დაგვემოძღვრა, მოგვენათლა და სჯული გვესწავლებინა“ (მაკარი ანტიოქიელი 1982, 110).

მაკარი ანტიოქიელის ტექსტში საუბარია ცაიშელისა და ცაგერელის სახელოებზე, რომლებიც იმ დროისათვის უკვე ველარ აგზავნიდნენ სვანეთში წიგნიერ სასულიერო პირებს და ეს კუთხე პერმანენტული კანონიკური სწავლებისა თუ რელიგიური ატრიბუტიკის მძაფრ დეფიციტს განიცდიდა.

სვანეთის „ერთობილი ჰევი“ ხანგრძლივი დროის მანძილზე (XVI-XVIII საუკუნეები) უმკლავდებოდა ერთიანი საქართველოს დაშლის უმძიმეს შედეგებს. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ადგილობრივი მოსახლეობა ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა ტრადიციულ საერო და სასულიერო მართლწესრიგს, ცხადია,

ტრანსფორმირებული სახით, რელიგიურს კი – პაგანიზებული ფორმით.

ამავე დროს, სვანეთს საკუთარი თავის ამარა უწევდა ჩრდილოკავკასიელთა შემოსევებთან გამკლავება, ხეობისა და ოჯახის დაცვა, რამაც როგორც ყოფით ცხოვრებაში, ასევე ხალხური არქიტექტურის თვალსაზრისითაც გარკვეული ნოვაციები წარმოქმნა: სოციალური კავშირები თავდაცვისა და გადარჩენის საშუალებად იქნა მოაზრებული – თავდაცვის საჭიროება ქმნიდა თავდაცვითი კოშკების აგების აუცილებლობას და სხვ.

მოიშალა ბართან დამაკავშირებელი ტრადიციული სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი. კომუნიკაცია იმერეთთან, სამეგრელოსთან და აფხაზეთთან ინდივიდუალური სახისა გახდა. ეკონომიკური ცირკულაციის შეფერხებამ კარჩაკეტილი, ნატურალური მიეურნეობა ჩამოაყალიბა, რაც გაუყოფელ (დიდ) ოჯახთა რიცხვის ზრდასაც განაპირობებდა.

ცხადია, რომ ამგვარ მძიმე ვითარებაში მოსახლეობას უნდა მოეძებნა გადარჩენის გზები და ასეთად მათ მიიჩნიეს „ეკლესიის“ როლის გაძლიერება, რაც იქცა ტრადიციული მართლწესრიგის შენარჩუნების მთავარ მექანიზმად.

სავარაუდოდ, სწორედ ამ პერიოდიდან მოყოლებული, ეკლესია-მონასტერთა მცველებად უკვე გეგვლინება უშუალოდ მთელი თემი. ადგილობრივნი ქმნიან ეკლესიის მართვისა და დაცვის ხალხურ ფორმას და საგულდაგულოდ უვლიან ჯვარხატსაც, სხვა სახის საგანძურსაც, სახატო მინებსაც და ტყესაც (გუჯეჯიანი 2008). ამ მიზნით იქმნება მთელი სოციალური ინსტიტუტი: მღვდელი, ან ხალხური „მღვდელი“, „მოკილ“ – ეკლესიის გასაღების მფლობელად შერჩეულ პირთა ჯგუფი, მთელი თემი. ამ ნაშრომში ვიმსჯელებთ მხოლოდ მღვდლის (სვანურად, „პაპ“/„ბაპ“) ხალხური ინსტიტუციის შესახებ.

რა იგულისხმება ტერმინ „ეკლესიის“ ქვეშ ამ დროიდან?

ცნობილია, შუასაუკუნეების სვანეთის საზოგადოების ყოფით ყოველდღიურობაში უმნიშვნელოვანეს როლს ეკლესია ასრულებდა. ქვეყნის ერთიანობის დაშლის შემდეგ კი ეკლესიის, როგორც ასეთის, სულიერი და სოციალური ფუნქცია კიდევ უფრო გაიზარდა: ის მოიაზრებოდა თვითგადარჩენისა და ტრადიციული მართლწესრიგის შენარჩუნების, ანუ, ყოფის მომწესრიგებელ მექანიზმად. ესე იგი, ამ დროიდან „ეკლესიის“ ფუნქციაა არა მხოლოდ სულიერი ცხოვრების წარმართვა, არამედ ის ქცეულია ეროვნული სამართლისა და ტრადიციული მართლწესრიგის არსებობის მთავარ დასაყრდენ ძალად. ეს პროცესი თვალსაჩინოდაა წარმოდგენილი სვანეთის საისტორიო დოკუმენტებში (წყარო: სილოგავა 1986).

საყურადღებოა ერთი გარემოებაც: როგორც უკვე ითქვა, გვიანი შუა საუკუნეების სვანეთის ეკლესიებში თითქმის აღარ არიან სწავლული და ნაკურთხი მღვდლები. მათ ნაცვლად მღვდლობას შინგანსწავლული, ძირითადად, მემკვიდრეობითი გზით მიღებული ცოდნით – მამისაგან შვილისათვის ცოდნის გადაცემით – მოვლენილი პირები სწევენ, რომელთაც, ასევე, „პაპ“/„ბაპ“ შეერქვათ, როგორც მანამდეც ეწოდებოდა მღვდელს სვანეთში. „პაპ“/„ბაპ“ მღვდლის მნიშვნელობით, სავარაუდოდ, ადრექრისტიანული ხანიდან დამკვიდრდა უცხოურის გავლენით. თუმცა ტერმინ „პაპას“ ქართული ენობრივი სამყარო წინაპრის მნიშვნელობითაც იცნობს.

არსებობდა გამონაკლისებიც, გადმოცემებით ცნობილია რამდენიმე „პაპის“/„ბაპის“ ისტორია, რომელთაც მოუხერხებიათ გელათში ცოდნის შექმნა და მიუღიათ მღვდლად კურთხევის პატივიც. სწავლულ და ნაკურთხ მღვდელთაგან განსხვავებულ, ამ ახალი წესით „დადგენილ“ „მღვდლებს“, რასაკვირველია, ბევრად მცირე ცოდნა ჰქონდათ თეოლოგიისა, ვიდრე წინამორბედ სასულიერო პირებს, თუმცა გამოუვალი ვითარებისა გამო,

საზოგადოებამ ცნო მათი ერთგვარი ლეგიტიმურობა და მათ მიმართაც ჩამოყალიბდა მონინებისა და ნდობის განცდა.

სვანეთის ეკლსია-მონასტერთა დაცვისა და ღვთისმსახურების ხალხური ფორმების შესახებ ჩვენს დრომდე მოღწეული ყველაზე ძველი აღწერილობა რუს მოხელეს, არქეოლოგსა და ნუმიზმატს, პეტერბურგის აკადემიის წევრ-კორესპონდენტს, გენერალ-ლეიტენანტ ივანე ბართოლომეის (1813-1870 წწ.) ეკუთვნის. ცნობილია, რომ ი. ბართოლომეიმ 1853 წლის ივლისში იმოგზაურა ბალსზემო სვანეთში. რასაკვირველია, მისი მოგზაურობა რუსეთის იმპერიის მიზნებს ემსახურებოდა – ზემო სვანეთის ვითარების შესწავლას ამ მხარის საბოლოოდ დაპყრობის მომზადებისათვის (Бартоломей, 1855, 150). ი. ბართოლომეი ამ საკითხზე ვრცლად მოგვითხრობს კალის წმიდა კვირკეს მონასტრის აღწერისას. მისი დაკვირვებით, კალელები საგულდაგულოდ იცავდნენ ტაძარს და იქაურობას დღე და ღამ ყარაულობდნენ შეიარაღებული მცველები, ღვთისმსახურებას კი სასულიერო პირთა შთამომავლები, ე. წ. დეკანოზები ასრულებდნენ (Бартоломей, 1855, 161-162).

ბართოლომეის აღწერილობით, ეკლესიის გალავანთან მათ შვიდი „დეკანოზი“ – კალის თემის შვიდი სოფლიდან შეჭგებებია, რომლებიც იყვნენო შთამომავლები ძველი ნაკურთხი მღვდლებისაო (Бартоломей, 1855, 162). ი. ბართოლომეი უაღრესად ნეგატიურად საუბრობს ამ პიროვნებებზე, რაც, ზოგადად, დამახასიათებელია რუსი მკვლევარ-მოგზაურების ნაწილისა და მოხელეებისათვის, ისინი უმრავლეს შემთხვევაში ტენდენციურნი არიან ქართველ მთიელთა აღწერისას.

ი. ბართოლომეის აღწერილობაში ნახსენები ტერმინი „დეკანოზი“, რაც საეკლესიო იერარქის სახელწოდებაა, უცნობია სვანეთის ხალხური რელიგიური სისტემისათვის, მას მხოლოდ საეკლესიო წიაღში იცნობენ სვანები. თუმცა, „დეკანოზი“ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ყოფისათვის ნაცნობი

ტერმინია ხალხურ ყოფაშიც. სავარაუდოა, რომ ეს სიტყვა ი. ბართოლომეიმ აღმოსავლეთ ქართველ მთიელთა ყოფიდან აიღო და მექანიკურად მიუხადათ სვანეთის ხალხურ სარიტუალო პრაქტიკას. სვანეთის სინამდვილეში, როგორც უკვე ითქვა, ამგვარ „საეკლესიო მსახურთ“ ნამდვილი მღვდლის მსგავსად, „პაპ“/„ბაპ“ ჰქვია და ამ ინსტიტუციის შესახებ ვრცლად ქვემოთ ვიმსჯელებთ.

ი. ბართოლომეის მონათხრობით: „დეკანოზებმა“ მიქელაძეს და ბართოლომეის გაუღეს წმიდა კვირიკეს ეკლესიის კარი, დაათვალიერებინეს სინმინდეები, „ეკლესია ნაგებია უხეშად თლილი ქვით და შემოზღუდულია ნახევრად დანგრეული ქვის კბილოვანი გალავნით. ეკლესიის გარშემო მომცრო ზომის ქვის კელიებია, სადაც ოდესღაც ცხოვრობდნენ მონაზვნები ახლა კი მორიგეობით ჩერდებიან დეკანოზები, მცველნი ეკლესიისა. ეკლესიაში შესვლამდე მომთხოვეს ხელ-პირის დაბანა სპილენძის სურვიდან, რომელიც ადრე ნათლობისათვის გამოიყენებოდა ახლა კი დგას კარებთან მომსველელთა ხელ-პირის დასაბანად. შევასრულე ეს მოთხოვნა/რიტუალი და შევედით მომცრო სატრაპეზოში, რომელიც ეკვრის ეკლესიას სამხრეთიდან, საიდანაც შედის ერთადერთი კარი ეკლესიაში. შესვლისთანავე გამაკვირვა სატრაპეზოს უსუფთაობამ. შუაში მოჩანდა კოცონის ფერფლი და კედლებზე იყო შეწირული რქები. აქ ამზადებენ დეკანოზები საკვებს, წვავენ მწვადს და კერიის ქვებზე აცხობენ პურს. კვამლი აღწევს ეკლესიაშიც. ვითხოვე, რომ გაეღოთ ეკლესიის კარიც და ახლა დაიწყო გრძელი ცერემონია დეკანოზებს შორის. მათ დაიწყეს გასაღების მიწოდება ერთმანეთისათვის, რადგან უღირსად მიიჩნევდნენ თავს ამგვარ სინმინდესთან მიახლებისათვის. გარკვეული ხნის შემდეგ კარი გააღეს და ამასობაში ლამის მტვერმა დაგვახრჩო. სიბნელისა და მტვერის გამო გამიჭირდა საგნების გარჩევა და სანთლის ანთების შემდეგ დავინახე,

რომ ეკლესია ძლივ-ძლივობით დაიტევდა 50-მდე კაცს“ (Бартоломей 1855, 165).

1910 წელს იგივე ეკლესიის/მონასტრის განძეული და ეპიგრაფიკული მასალა დაწვრილებით აღნუსხა ექვთიმე თაყაიშვილმა. ამ ექსპედიციის შედეგები დღემდე უმნიშვნელოვანესია სვანეთის კულტურის კვლევის საქმეში (თაყაიშვილი 1991). თვით ამ დიდ მოღვაწესაც კი რთული წინასწარი სამუშაოები ჩაუტარებია, რათა კალელებს ეკლესიის კარები გაეღოთ და სინმიდეების აღწერისა და ფოტოგადაღების უფლება მიეცათ მეცნიერისათვის: „ბესარიონ ნიჟარაძის რჩევით, წინდანინ **პაპებს** ვაცნობეთ, კალის ეკლესიის მოლოცვა გვინდა და მთელს საზოგადოებას ვპატიჟობთ ნადიმზეო. ამისთვის ფული გავუგზავნეთ და ვსთხოვეთ მარაგი დაეჭირათ: დაემზადებინათ არაყი, პური, ეყიდათ ცხვრები, ჩამოესხათ თაფლის სანთლები და სხვა, რაც საჭირო იყო. მაგრამ წინა დღით, როცა კალასკენ ვბრუნდებოდით, სამინელი ავდარი დადგა, დიდი წვიმა დაიწყო, წვიმაში თოვლსაც ურევდა. ჩვენ იმედი დაგვეკარგა ჩვენი ნადილის განხორციელებისა, მაგრამ საბედნიეროდ, მეორე დღეს მშვენიერი მზიანი დღე გათენდა. მან გვიშველა. ეს იმის ნიშანი იყო, რომ ხატები ჩვენზე არ ჯავრობდენ. ადრე დილით უკვე ეკლესიაზე ავედით ცხენებით. **პაპები, მცველები და ნაწილი ხალხისა** იქ დაგვხვდა. საკლავი ცხვრები მოეყვანათ. ხალხმაც დაიწყო მოდენა. **პაპებმა** ცხვრებს ანთებული სანთლები მიაკრეს, დაიჩოქეს მთელ ხალხთან და ჩვენთან ერთად და იწყეს სვანურად ლოცვა... როდესაც ლოცვა გაათავეს, ცხვრები წაიყვანეს დასაკლავად და სადილის მარაგს შეუდგენ. ჩვენ ეზოში ფოტოგრაფიული აპარატი მოვანყვეთ და **პაპებს** ვსთხოვეთ ხატები ჩამოეღოთ კედლებიდან და მოენოდებინათ, მაგრამ მათ განაცხადეს, რომ ხატებს ხელს ვერ ახლებენ შიშით. იძულებული შევიქენი მე თვითონ ჩამომელო კედლებიდან და თაროებიდან ხატები. დახმარებას მიწევდა

ერთი სვანი დიაკონი, რომელიც იმერეთში ნამყოფი იყო და საიმისოდ ხატის ხელის შეხებას არ შიშობდა. გაშინჯვის და ანერის შემდეგ მე ხატს ვაძლევდი ბესარიონ ნიჟარაძეს, მას მიჰქონდა ეზოში აპარატთან და ერმაკოვი იღებდა სურათებს. მაგრამ ხალხი გუნდ-გუნდად მოდიოდა და ყოველთვის განგაშს ასტეხდა ხოლმე, ვიღუპებით, ეს რა არის ჩვენს თავზე, რაც ეკლესია გაშენებულა, ხატები არავის გამოუტანია გარედ, ეხლა ამოგვინყდება ცოლ-შვილი და სხვა. ბესარიონი და ივანე ნიჟარაძე ამშვიდებდნენ ხალხს... ეს გარემოება, რასაკვირველია, ხელს გვიშლიდა და ამით აიხსნება, ზოგიერთი ჩემი მიწოდებული ხატი ერმაკოვს გადაუღებელი დარჩა... როცა ხალხის დენა შეწყდა, ყველა დამშვიდდა, წინეთაც მარტო ლაპარაკი და განგაში იყო, თორემ უდიერად არავინ მოგვკყრობია... ბოლოს გავახსენეინეთ რკინით შეჭედილი ზანდუკი, რომელიც ჩვენს წინ არავის ენახა, შიგ, სხვათა შორის, აღმოჩნდა ხელნაწერი ტყავის წიგნი, იერუსალიმის დიდი კანონი, ჭურჭლები და მრავალი წვრილმანი ნივთები. ესენიც გადავიღეთ... ნაშუადღევის ხუთს საათზე მუშაობა დავამთავრეთ და ნადიმს შევუდექით“ (თაყაიშვილი 1991, 205-207).

პერმანენტული კანონიკური სწავლების და რელიგიური ატრიბუტიკის მძაფრი დეფიციტის შედეგად სვანეთის ყოფაში გაჩნდა გარკვეული ნოვაციები და თანდათანობით ლიტურგიკული პრაქტიკამ ხალხური ელფერი შეიძინა. ამ პრობლემის კვლევას შესანიშნავი წერილი მიუძღვნა ცნობილმა ეთნოგრაფმა და ეროვნულმა მოღვაწემ დეკანოზმა ივანე მარგიანმა. ის აღწერს **ხალხური „პაპობის“ ფორმირების ისტორიას**, ამ პირთა როლს სვანეთის საზოგადოების სულიერ და სოციალურ ყოფაში, მოგვითხრობს ისეთ კონკრეტულ დეტალებს, რაც სხვაგან აღწერილი არ არის

დეკანოზ იოანე მარგიანის მიერ აღწერილი ისტორია ხალხური „პაპობის“ ჩამოყალიბებისა და მათი იერსახისა: „ნამდვი-

ლი მოძღვრები სად იყვნენ და მათი ადგილი დაიჭირეს „პაპებმა“, ანუ „ბაპებმა“ ერთ დროს თავისუფალი სვანეთი ცაგერელ ეპისკოპოსს ექვემდებარებოდა ხოლო სადადეშქელიანო სვანეთი „ცაიშს“, რომელნიც უგ ზავნიდნენ მათ (სვანეთს) ნაკურთხს მღვდლებს, მაგრამ შემდეგ ეს დამოკიდებულება თანდათან მოისპო. ეს დამოკიდულება ამგვარი იყო. პაპებს ყოველთვისა ჰყავდათ შეგირდები („დიკვნარ“), რომლებსაც ასწავლიდნენ საღმრთო წერილს და სხვა სამსახურსა. როდესაც პაპა მოხუცდებოდა და შეგირდიც გაიწვთნებოდა, ამ უკანასკნელს აგზავნიდა ეპისკოპოსთან ცაგერს ან ცაიშს, რომლიც ხელდასმულს აბრუნებდა სვანეთში. ძღვნად მიჰყავდათ ხარი, რომლსაც კურთხევის დღეს ჰკლავდნენ და მიწვევდნენ ეპოსკოპოსს კრებულთურთ. ზემოთა ვსთქვით, რომ შემდეგში ეგ დამოკიდებულება თან-და-თან მოისპომეთქი. მოისპო ამგვარად, რომ პაპებმა თითონ მიითვისეს კურთხევის უფლება, თავისი შეხედულებით ხელს ასხამდნენ „დიაკვნებს“ პაპებად და ეკლესიასაც თავისით განაგებდნენ. ამიტომ ადგილი წარმოსადგენია და არცაა გასაკვირველი, თუ თვითო სოფელში მათი რიცხვი 10-15-დე აღიოდა. „ბაპ“ (ზედა ხევში, ანუ თავისუფალ სვანეთში) ხოლო „პაპ“ -ა (ქვედა ხევში) ისე იცვამდა, როგორც სხვა სვანი: თავზედ ნაბდის წვეტიანი ქუდი, ან ფაფანაკი ეხურა, ტანზედ ეცვა ჭუჭყიანი შინაური ხელობის ტილოს მსხვილი პერანგი; რომლის საყელო კანაფის მსხვილი ძაფით იკვრებოდა, ზედ შინაური ხელობისვე მსხვილი მატყლის ჩოხა მერმე იმისვე შარვალი (შარობარ) და პაიჭები, ფეხზედ მრგვალი ქალამნები ბანრით შემოჭირებული, ნელზედ ერტყა დაუხელებელი ტყვის სარტყელი, ამასაც მოდიდო ადგილობრივი ხელობის უშნო ხანჯალი ამძიმებდა. ბეჭზედ კაჟის თოფი „ყირიმი“, ან „სტამბოლი“ ეკიდა. ყველა ეს გამოუცნობლადა ხდიდა პაპს უბრალო სვანისგან. სხვა ხნავდა პაპაცა ხნავდა, სხვა ომობდა, პაპაც ომობდა და წინ

უძღვოდა ლაშქარსა. მაგრამ ამავე დროს ის კიდევ მღვდლობდა თუ შეიძლებ ასე ითქვას... მასში თქვენ ნახავდით იგეთ ძალას, რომლიც ხალხს პატივისცემას და სიყვარულს აგრძნობინებდა. აი ამ „პაპებმა“ დაიცვეს სვანეთში ქრისტიანობა მოსპობისაგან და ხელი შეუშალეს სვანეთში მაჰმადიანობის გამეფებას, გამოსტაცეს ხელიდან მაჰმადიანებს წმ.ძვირფასი ხატები და ნივთნი, რომლებთაც ეხლა თვალწინა ვსპობთ. ამით ხალხს დაუფასებელი სამსახური გაუწიეს. პაპების ყოფა-ცხოვრებაში ბევრი რამე ღირს შესანიშნავია, მეტადრე საინტერესოა წირვა-ლოცვის, ნათვლის, გვირგვინის კურთხევისა და სხვა საიდუმლოების წეს-რიგი და მათი აღსრულება“ (მარგიანი 1911, ნომ.26-28).

ივანე მარგიანს დეტალურად აქვს აღწერილი ღვთისმსახურების ხალხური პრაქტიკის ნიუანსებიც კი: „რას ხმარობდნენ **პაპები** სეფისკვერად, ზედაშედ და სამკაულად? პაპებს სეფისკვერისათვის ბეჭედი არ ჰქონდათ, ბეჭდის მაგიერად გამოცხოვრამდე სეფისკვერს ჯვარის სახეს გაუკეთებდნენ და შუაში მარილის კვნიტს ჩასდებდნენ. ზედაშედ არაყს, რანგს (თაფლისაგან კეთდება) და წყალსა ხმარობდნენ. ძველად, ნაკურთხ მღვდლებისაგან დატოვებულს მირონს პაპები ყოველწლივით ზეთს უმატებდნენ და იმასა ხმარობდნენ მირონად“ (მარგიანი 1911, 26-28). როგორც ვხედავთ, მეტად სავალალო სურათი იხატება. აშკარაა, რომ სარწმუნოებრივი ცხოვრების წყურვილით და მოშლილი ტრადიციული ცხოვრების წესის აღდგენის სურვილით აღსავსე ქართველი მთიელი ამ ფორმით ცდილობს რელიგიური ატრიბუტიკის სიმწირით წარმოქმნილი დეფიციტის შევსებას.

მას შემდეგ, რაც სვანეთიც დაიპყრო რუსეთის იმპერიამ და იქაურობაც სინოდიალური მმართველობის არეალში მოექცა, ხელისუფლებამ თანდათანობით ყველა სოფელში განამწესა მღვდლები. ეთნოგრაფიული მასლა ავლენს, რომ ახლად დადგინებული სასულიერო პირების მიმართ ადგილობრივითა დამოკიდე-

ბულება თავიდან ნეგატიური იყო, მაგრამ მალე ახალმა მღვდლებმაც მოიპოვეს სვანთა ნდობა. ზოგან მღვდლები ხშირად ძველ, ე.წ. ხალხურ „მღვდლებთან“ ერთობლივადაც მოღვაწეობდნენ.

ფრიად საგულისმოა წმიდა პოლიეექტოს კარბელაშვილის მიერ 1903 წელს უმგულის თემში აღწერილი ერთი ფაქტი: „აქ მურკმელის წმ. ბარბარეს საყდრის ეზოში გამოგვეცნაურა ოდესმე **პაპად ნამყოფი** 85 წ. მოხუცი გიორგი ჩარქსელიანი. მისმა სასიამოვნო ნახვამ მომაგონა ქართლ-კახეთში ჩვენი ძველი ხელჯოხიანი დიაკვნები, თეთრი თმის ნანავით უკან, წელში მოხრილნი, წელზედ პრტყელი ტყავის ქამრით, მოყომრალლო ჩოხაში თეთრ გულის პირა პერანგით და დიმიკიტონის ახალუხში გადმონყობილნი ფეხზედ შავი პაჭიჭებით და ჩუსტებით, მაღალი ბუხრის ქუდით. გიორგი პაპი თურმე რამდენჯერაც სწირავდა თავის პაპობაში, იმდენს აჭდევდა ამ ჯოხზედ, აგრეთვე აჭდევდა საყდრის საკურთხეველში კანკელზედ, როგორც მთელ სვანეთში ჩვეულებად ჰქონიათ ძველის ძველადგან. მართლაც, სადაც-კი საკურთხეველში შევედით კანკელის ზურგი ყველგან აჭრელებული იყო ჭდეებით. ჩვენ დიდის პატივისცემით მივესალმეთ მოხუცს პაპის და ვთხოვეთ ყოველთვის ელოცნა ჩვენთვისაც. დიდათ იამათ იქ დამსწრე სვანებს, ჩვენ რომ ასე პატივისცემით მივეგებეთ მოხუცსა“ (კარბელაშვილი 1903, ნომ. 222).

ამრიგად, გვიანი შუა საუკუნეების განმავლობაში, XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე, რუსეთის მიერ სვანეთის დაპყრობამდე, ამ ნაკურთხ ან ე.წ. ხალხურ „მღვდლებთან“ ერთად ეკლესიის მცველებად გვევლინება ნაკურთხი სასულიერო პირი, ან ხალხური „მღვდელი“ (პაპა/ბაპ), აგრეთვე, მთელი თემი (სოფელთა ჯგუფები), ამა თუ იმ ეკლესიის მრევლი. ყოველი თემი ცხოვრების, სამართლის ფორმებისა და საერთოდ ნებისმიერი სახის პრობლემის მოგვარებისათვის ეკლესიას, როგორც საკრალურ და სოციალურ ცენტრს, მიმართავდა. გაგრძელდა სა-

მართლებრივი შინაარსის დოკუმენტების შედგენის ტრადიცი-
აც. საჭირობოროტო პრობლემების სამართლებრივი „განაჩენი“
კანონის სახეს იძენდა დოკუმენტის შედგენის შედეგად. დოკუ-
მენტს კი ახლდა ამა თუ იმ კონკრეტული ეკლესიის „დამონმე-
ბა“ (სილოგავა 1986).

საქართველოს გათავისუფლების შემდეგ სვანეთში განამ-
ნესეს მღვდლები, შეიქმნა მესტიისა და ზემო სვანეთის ეპარქია,
ქვემო სვანეთი მოექცა ცაგერისა და ლენტეხის ეპარქიაში. აღ-
დგა ქართული ღვთისმსახურება, დაარსდა მონასტრები, გიმნა-
ზიები. ტერმინი „პაპ“/„ბაპ“, ცხადია, ახლაც გამოიყენება სვანუ-
რი მეტყველების დროს და ახლა უკვე ისევ თავისი პირვანდელი
მნიშვნელობით – საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მიერ
ნაკურთხი და განწესებული მღვდლების აღსანიშნავად.

დამონმებული ლიტერატურა:

ანტიოქიელი, მ. (1982), ცნობები საქართველოს შესახებ, – არმალანი,
აღმოსავლური მწერლობის ნიმუშები, თბილისი, არაბულიდან
თარგმნა თინა მარგველაშვილმა. გვ., 110.

გუჯეჯიანი, რ. (2008), მინათმფლობელობა სვანეთში, – საეკლესიო
მინები – კრ., სვანეთი ქართული კულტურის სავანე, საქართვე-
ლოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახე-
ლობის ქართული უნივერსიტეტი, თბილისი, გვ., 369-387.

თაყაიშვილი, ექვ. (1991), არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვა-
ნეთში, 1910 წ., ქელ. ტ. II, თბილისი.

კარბელაშვილი, პ. (1903), სვანეთში ორი კვირით, „ივერია“, 1903 წ.

მარგიანი, ი. (1911), ვინ იყვნენ „ბაპ“- ები, ანუ „პაპ“-ეები, გაზეთი – „ში-
ნაური საქმეები“ № 26, 28, VIII, 1911).

სილოგავა, ვ. (1986), სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ტ. I, თბილისი.

სტეფნაძე, ჯ. (1983), მთის რეგიონების როლი საქართველოს საგარეო
ომებში, – კრ., საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომი-
კური განვითარების თავისებურებანი ფეოდალიზმის ხანაში,
თბილისი, გვ., 49-51.

Бартоломей, М. А. (1855), Поездка в Вольную Сванетию, ЗКОИРГО,
т. III, Тифлис.

Rozeta Gujejiani

The process of transformation of the religious situation in Svaneti from the late Middle Ages to the present day (the term "Pap"/"Bap")

A well-developed Christian culture is characteristic of Svaneti. According to the sources that have been maintained until nowadays, Svaneti was divided into two dioceses: Balskvemo part belonged to Tsaishi Episcopate, Balszemo and Kvemo Svaneti belonged to the Tsageri Episcopate. At the same time, in the historical documents of Svaneti, the name of a local high-ranking clergyman – Chorbishop of Seti – is mentioned many times. He was residing in the middle of Mestia community in Seti.

After Georgia was divided into principalities, Svaneti was included into the kingdom of Imereti for some time, and then it gradually became an independent principality. From this time, i.e. from the beginning of the late Middle Ages, the religious situation of Svaneti changed dramatically, as well as the new forms were developed in Svaneti's everyday life. The spiritual and cultural-educational life of all three parts of Svaneti also experienced a regression: the most important institutions and dioceses were no longer existing – the Chorbishop of Seti, the Episcopates of Tsaishi and Tsageri. Educated clerics were no longer being sent from lowlands to Svaneti, the churches lacked the equipment needed for the holy liturgy, etc.

Gradually, instead of normatively educated and consecrated priests, the priesthood was replaced by the people educated at home, mainly with the knowledge acquired in a hereditary way – by passing

knowledge from father to son – they were also called "Pap"/"Bap", according to the name used in Svaneti to name the priest. "Pap"/"Bap" with the meaning of priest was probably established from the pre-Christian era due to foreign influence. However, the Georgian language also knows the term "Papa" in the meaning of ancestor.

During the late Middle Ages, until the second half of the 19th century, before the conquest of Svaneti by Russia, together with this blessed or so-called “folk” priests, the whole community (groups of villages), parishioners of one or another church appear as guardians of the church. Every community was applying to the church as a sacred and social center to solve all kind of problems, to precede the law and etc.. The tradition of drafting documents of legal content also has been continued.

After the Russian Empire conquest of Svaneti the synodical rule has been launched, the authorities gradually appointed priests in all villages. The ethnographic material reveals that the attitude of the locals towards the newly established clergy was initially negative, but soon the new priests gained the trust of the Svans. In some places, priests often cooperated with the old, so-called “folk priests”.

After the liberation of Georgia, priests were ordained in Svaneti, the Episcopates of Mestia and Zemo Svaneti were created, Kvemo Svaneti was included in the Episcopate of Tsageri and Lentekhi. The Georgian religious services were restored, monasteries and gymnasiums were established. The term "Pap"/"Bap" is obviously still used in the Svan language and now again in its original meaning – to denote the priests consecrated and ordained by the Apostolic Church of Georgia.